

Բ. ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ.

ՏԱՄՆԻՆԵՐՈՐԻ ԴԱՐԻ ԿՏԱԿԸ

Սիրեցէք զժիմեանս.
Աւետարան.

Թ Ի Փ Լ Ռ Ս

Արագ. տպար. Մ. Մարտիրոսեանցի
Միքայէլեան փողոց, տուն № 81.

1899.

Սերեր

1525

2013. d.

5 OCT 2011

ՍԵՐԿՔ
1525
ս

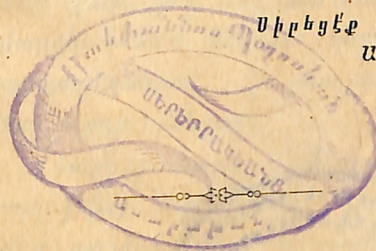
Բ. ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ.

ՏԱՄՆԻՆԵՐՈՐԻ ԴԱՐԻ

ԿՏԱԿԸ

319

Սիրեցեք զմիմեանս.
Աւետարան.

Թ ի Փ Լ ի Ս
Արագ. տպար. Մ. Մարտիրոսեանցի
Միքայելեան փողոց, տուն № 81.
1899.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 5 іюля 1899 г.

1525-2013
ჩ.ბ. 1518

14537 9/
41

ՏԱՄԱԽՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ԿՏԱԿԸ.

Սիւրեցէք զմիմեանս.
Աւետարան.

1899 թուականի հետ գլորում է մի ամբողջ դար մարդկային մտաւոր և քաղաքական կեանքի, դառնում մեղ համար անցեալ՝ պահպանելով իւր պատմական նշանակութիւնը: Այս թուականի վախճանի հետ ծնւում է մի նոր դար, իւր նոր պահանջներով, ուրեմն և մարդկութեան համար գործունէութեան նոր ասպարէզներով, կուտուրական զարգացման նոր արդիւններով:

Հարիւր տարի... Ո՛րքան խոշոր է թւում այդ թիւը մեր աչքում, երբ համեմատում ենք մեր սահմանափակ կեանքի տարիների հետ: Եւ յիշելի, այդքան տարիների ընթացքում առաջ են գալիս այնպիսի երևոյթներ, որոնք ընդարձակում են մարդկային ազգի մտաւոր հորիզոնը, լայն ծաւալ տալիս նորա պատմութեանը: Եւ եթէ իրաւացի է այդ ասել ամեն

մի հարիւրամեակի մասին, առաւել ևս իրաւացի է նոյնը անդել մեր դարի վերաբերմամբ, որ զարմանալի հարուստ է և՛ քաղաքական, և՛ հասարակական, և՛ մտաւոր կեանքի խոշոր երևոյթներով:

Պատմական գիտութիւնն ասպարէզ է հանել այստեղ և մշակել այնպիսի խնդիրներ, որոնք հարիւր տարի առաջ անկարող էին երևան գալ այդ գիտութեան չքաւորութեան պատճառով: Ճոխացաւ և աւելի լայն ընթացք ստացաւ նա այն ժամանակից, երբ հարստացան նորա աղբիւրները, երբ հանդէս եկան և ստացան կանոնաւոր կազմակերպութիւն մի շարք նոր գիտութիւններ՝ ազգագիտութիւն, համեմատական լեզուագիտութիւն, մարդաբանութիւն, հնախօսութիւն և այլն, որոնք՝ մերթ համեմատելով զանազան ազգերի լեզուն, աւանդութիւնները, սովորութիւնները, մարմնի կազմակերպութիւնը՝ մերթ խորասուզուելով գետնի մէջ, բաց անելով հնոց դամբարանները, նոցա դործունէութեան հետքերը՝ հարթեցին պատմութեան ճանապարհը: Հնութեան փոշու տակից, դադաղներից, պիրամիդների խորշերից յարութիւն առան այնպիսի ազգեր, որոնց գոյութեան մասին սակաւ կամ բնաւ

ոչինչ չգիտէին մեզանից մի քանի տասնեակ տարի առաջ, իսկ այժմ՝ նոքա մեր առաջ կանգնած են իրանց կուլտուրական զարգացման որոշ աստիճաններով՝ սկսեալ հաւատքից մինչև ընտանեկան կենցաղը:

Փիղիքական և մաթեմաթիքական գիտութիւններն այնպիսի յառաջադիմութիւններ աւրին մեր դարում, այնպիսի գիւրութիւններ ստեղծեցին մեր առօրեայ կեանքի և գործունէութեան համար, որ ամենայն իրաւամբ արժանի են բռնելու առաջին տեղը: Մի շարք նոր գիւտեր կատարեալ յեղափոխութիւն ձգեցին մեր տնտեսական (էքոնոմիքական) կեանքում, զօրեղ զարկ տուին արուեստների զարգացման, մօտեցրին հեռաւոր երկրներ, դիւրացրին զանազան ազգերի հաղորդակցութիւնը, հարթելով ամեն տեսակ խոշընդոտներ՝ մերթ ծակելով լեռների շղթաները, մերթ ծովը ճեղքելով, մերթ ընկղմելով մինչև նորա յատակը: Այն, որով մի ժամանակ հեքեաթներում միայն կարելի էր շոյել միտքը, այժմ իրագործուում է մեր աչքի առջև:

Խառնիճազանճ քաղաքական դրութիւնը, որի մէջ ծնուեցաւ մեր դարը և որ ստեղծուել էր մի մարդու հօր կամրով, թէպէտև վերջա-

ցաւ, բայց արինահեղ պատերազմները շարունակ դրդեցնում էին Եւրոպան մի ծայրից միւսը՝ մինչև դարուս վերջին քառորդը։ Այդ պատերազմների գլխաւոր արդիւնքն այն եղաւ, որ մի քանի ազգութիւններ (Խտալացիք, Գերմանացիք, Բալկանեան թերակղզու Սլաւոն ազգերը) ստացան իրանց որոշ քաղաքական կազմակերպութիւնը, ձուլուեցին ու անկախ տէրութիւններ կազմեցին՝ մասնակից լինելով այնուհետեւ եւրոպական քաղաքական կեանքին։

Համայնական շարժումն այնպիսի ծաւալ ստացաւ մեր օրերում, որ գրաւեց ոչ միայն եւրոպական կառավարութիւնների լուրջ ուշադրութիւնը, այլ և գիտնականների հետաքրքրութիւնը, դարձաւ ուսումնասիրութեան առարկայ, իբրեւ մի նոր ծնունդ, որ իւր ծննդեան մէջ արդէն գօրեղ է։

Ահա թէ ինչ է աւանդում տասնիններորդ դարը քսաներորդին՝ մի ժառանգութիւն, որ իւր մէջ կրում է բարձրագոյն քաղաքակրթութեան սերմերը։

Բայց սորա հետ քսաներորդ դարը ժառանգում է և մի խնդիր, որ երբէք հաշտ չէ եղել մեր քրիստոնէական իդէալների հետ, երկար ժամանակ խանգարել է մեր բարոյական կեանքի

ներդաշնակութիւնը և որի լուծումը մնում է ապագայ սերնդի խղճի վրայ։ Դա *պատեւրազմների* գոյութիւնն է մեր լուսաւոր դարում։ Այն մրցումը, որ միշտ և ամեն տեղ եղել է մեր կուլտուրական զարգացման գլխաւոր գործոնը՝ քաղաքական ասպարիզում տունց այնպիսի արդիւնքներ, որոնք հարկաւ միշտ պիտի լինին լուսաւոր ազգերի ընդհարումների պատճառ։

Պարիք կայ արդեօք յիշեցնելու, որ պատեւրազմի գոյութիւնը մեր ժամանակ կատարեալ *անաքրոնիզմ* է՝ ամենահաստատ փաստը, որ ոչ քրիստոնէական հայեացքն է իշխում մարդուս վերայ, որի կեանքը զոհ է բերում շահախընդիր նպատակների և ձգտումների, դարիս գլխաւոր շարժառիթների։ Կրքերը, որոնցով առաջնորդում են պատեւրազմող կողմերը, անշուշտ նոցա ստորին, անասնական բնութեան արգասիքն են, որ այն աստիճան կուրացնում են հոգեւոր տեսութիւնը, մինչ արեան ճապղիքը, գօսացած գիականների տեսքը, վիրաւորների մրմոնջները, յուսահատական ազդակները և աղաչանքները նոյնքան քիչ են ներգործում նոցա բլթացած ջրերի՝ որքան գիշատիչ արիւնարբու գազանների վերայ։

Եթէ այլակրօնների դէմ մղած պատե-
րազմները կարելի լինէր խսկ արդարացնել
քրիստոնէական և, ինչպէս վերջերս լինում է,
կուտուրական իդէալների մրցումով, ապա ինչ-
պէս բացատրել կամ արդարացնել քրիստոնեայ
ազգերի մէջ ծագած պատերազմները՝ այն ազ-
գերի, որոնք կուտուրական զարգացման նոյն
բարձր աստիճանի վերայ են կանգնած՝ ոգևո-
րուած նոյն գաղափարներով և նոյն բարոյա-
կան ձգտումներով, երկրպագող նոյն ճշմարիտ
վարդապետութեան: Նիւթական բարիքներն ա-
մեն ինչ մոռացնել են տալիս, իրար դէմ ճա-
կատողներին ղեկավարում է միայն մի բաղ-
ձանք՝ մերձաւորի արեան գնով, նորա գոյու-
թեան աղբիւրները ոչնչացնելով գնել իրանց
բաղդաւորութիւնը, գոհացում տալ իրանց ազ-
գային ինքնասիրութեանը: Այս վերջին ձգտումը
նոր և ամենանոր ժամանակների պատմութեան
մէջ շատ անգամ եղել է մեծ շարիքների աղ-
բիւր: Որչափ քրիստոնեայ ազգերն ամենակուլ-
տուրական, հարկաւ և ամենաուժեղ ազգերն
են հանդիսանում մեր հողագնտի վերայ՝ նոյն-
չափ առաւել կործանիչ է լինում նոցա զօրու-
թիւնը պատերազմներում, առաւել սոսկալի
աւերման և մարդկային սպանդանոցի այն

պատկերը, որի առջև մենք սարսափում ենք և
փախում մեր աչքերը:

Ճշմարիտ է, այս տեսակ երևոյթները, ան-
յիշելի ժամանակներից ի վեր արմատանալով
ազգերի պատմական կեանքի մէջ, դարձել են
մի տեսակ կենսական խնդիր, մարդկանց յա-
րաբերութիւնները պահպանելու համար ստեղ-
ծուած մի շարիք: Բայց եթէ ներելի էր հռով-
մայեցուն՝ այն էլ դեռ ևս կոպիտ բարբերի
դարերում՝ սրով և հրով տարածել իւր տիրա-
պետութիւնն ուրիշ ազգերի սահմաններում,
եթէ ազնուութեան գործ էր նորա համար շա-
ռաչել նիզակով և կեանքը գոհելով պաշտպա-
նել իւր բարձր քաղաքակրթութիւնը բարբա-
րոսների արշաւանքից, մենք, երբ մեր քաղաք-
ները լի են անհամար փառահեղ եկեղեցիներ-
ով, երբ խիստ դատաւճիռ է կարգացում
մարդկանց անարդարութեան դէմ գիտութեան
և զրականութեան մէջ, հասարակական կեան-
քում և դատաստանի առաջ, մենք պէտք է
խոստովանինք, որ շատ հեռու չենք գնացել
այն ազգերից, որոնք մարդիկ էին ողջակիզում
և փառաբանական շարականներ երգում իրանց
ձեռքով հրդեհած թշնամու մայրաքաղաքի
լուսով:

Թափառական փիլիսոփայութիւնն առհասարակ արդարացնում է պատերազմը, իբրև մի «անխուսափելի չարիք»—և շատերը նոյնը կրկնում են, կարծես առանց զգալու, որ դորանով անողորմ դատավճիռ են կարգում մեր ժամանակի գլխին։ Աւաղակութեան և սպանութեան դէպքերը նմանապէս իրանց տեսակի «անխուսափելի չարիք» են. այնուամենայնիւ քաղաքակիրթ ազգերի մէջ դոցա դէմ ամենախիստ միջոցներ են ձեռք առնում։ Մենք չենք ուրանում հարկաւ, որ մարդկութեան ներկայ վիճակում լինում են դէպքեր, երբ պատերազմն անխուսափելի է դառնում, երբ ամենախաղաղամէր իշխաններն անզամ ստիպուած են լինում դէնք բարձրացնել արդարութեան դատը պաշտպանելու համար. բաւական է յիշել, ինչպէս ռուսաց մեծահոգի Կայսրը Թուրքիայի ժանիքից խլեց արիւնլուայ Բուղարխան, ազատ կեանք և պատուի իրաւունք պարգևելով հազարաւոր ստրկացած ընտանիքներին։ Բայց մեր խօսքն ընդհանուր սկզբունքի մասին է։ Դարիս վերջին խաղաղ, բայց իւր օրինակով մեծ անցքերից մէկն ապացուցանում է, որ հնարաւոր է գինուած ընդհարումների առաջն առնել. 1897 թուի երկու քրիստոնեայ

մեծ տէրութիւնների (Անգլիայի և Միացեալ-Նահանգների) մէջ կայացած դաշնագրութիւնը ցոյց տուեց, որ վիճելի խնդիրների խաղաղ լուծումը հնարաւոր է, և այդ կարող է օրինակ տալ միւս պետութիւններին՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ մեծամեծ աղէտների առաջն առնելու. մանաւանդ որ հին առածը vae victis (վայ յաղթուածներին) չէ ունեցել երբէք այն ահուելի նշանակութիւնը, ինչպէս մեր ժամանակ։

Ուստի և անցեալ թուականին՝ նախ քան թնդանօթի առաջին որոտը խզեց Նւրուպայի խաղաղութիւնը, իմացնելով, որ ուկրաինոսի այն կողմում սկսում է մի նոր պատերազմ (Միացեալ-Նահանգների և Սպանիայի մէջ), այս-այն տեղից լսելի էին լինում բազմաթիւ ձայներ, որոնք, կշռելով կարելի և անխուսափելի չարիքը, ժամանակակից ընդհարումների հետեանքը, ճգնում էին այս նոր արհաւիրքի առաջն առնել, կռուող կողմերին առաջարկելով իրաւընտիր դատաստան։ Նւ յիշաւի, քաղաքական խնդիրների այս տեսակ լուծումը, որի օրինակներն ունեցել է մեր դարը, միայն աւելի բարձրացնել կարող է մեր ժամանակի բարոյական ձգտումների վարկը։ Բայց և այնպէս,

պատմութիւնը մի անգամ եւ ցոյց տուեց, որ մարդկանց փոխադարձ կոտորածը, հազարաւոր ընտանիքների անբաղդանալը գերադասում է բարոյական շահերից:

Դորա փոխանակ՝ Ամենայն Ռուսաց Վայսեր զինաթափութեան հրաւերը, որ ուղղուեցաւ եւրոպական պետութիւններին, պարզ ապացուցանում է, թէ որքան աճել է այդ մեր խղճի վերայ ծանրացած խնդիրը. իսկ այն արձագանքը, որ նա գտաւ արեւմտում, ժողովրդի զանազան խաւերում, մի գեղեցիկ փաստ է, որ խաղաղութեան ձգտումն ընդհանուր է, օրրստօրէ աւելի մեծ ծաւալ և բարոյական իրաւունք է ստանում *):

*) Պատշաճաւոր ենք համարում այստեղ առաջ բերել այն շրջաբերականը, որով, Բարձրագոյն հրամանաւ, 1898 թուի դեկտ. 30-ին ռուսաց արտաքին գործերի մինիստրը զիմեց օտարազգի ներկայացուցիչներին: Յիշեցնելով խաղաղութեան կոնֆերենցիայի մասին, որը հրաւիրւում է ըստ ցանկութեան Վայսեր Ամենայն Ռուսաց, շրջաբերականը թուում է այն կանոնները, որոնք կարող են կազմել նորա գլխաւոր հիմքն ապագայ նիստերում.

1. Համաձայնութիւն կայացնել, որով որոշւում է մի յայտնի միջոց պահպանել ցամաքային և ծովային զինուած ուժերի, որպէս և պատերազմական

Շւ յիրաւի, բաւական է մի թիթե հայեացք ձգել այս շարժման վերայ աշխարհիս երկու կիսագնտերում, որպէս զի ստուգել կարողանանք, թէ ո՞ր աստիճան արդէն նա ընդհանրացել է, զբաղեցնելով բոլոր լուսաւոր ազգերի ընտիր ներկայացուցիչներին: «Խաղաղութիւն» բառը ոգևորութեամբ է արտասանւում և՛ եկեղեցու բեմից, և՛ պարլամենտական ամբիոնից, նոր նիւթ է մատակարարւում հռչակաւոր զրիշներին, վերջապէս իւր մէջ պարունակուող գաղափարի զօրութեամբ ստեղծում է բազմաթիւ «խաղաղութեան ընկերութիւններ», որոնց մասնակցում են կամ նախագահում յայտնի գիտ-

կարեաց նախահաշիւների այժմեան չափը. նախապէս ուսումնասիրել այն միջոցները, որոնց շնորհիւ ապագայում իրագործելի կըլինէր յիշեալ զինուած ուժերի և նախահաշիւների կրճատումն անգամ:

2. Արգելել զործածել զօրքի մէջ նաւատորմիւում որ և է նոր հրազէն և նոր պայթիչ նիւթեր, որպէս և աւելի ներգործիչ վառօդ, քան ընդունուած է ներկայումս հրացանների և թնդանօթների համար:

3. Սահմանափակել գաշտային պատերազմական կործանիչ պայթուց բաղադրութիւնների գործածութիւնը, որոնք ներկայումս գոյութիւն ունին, որպէս և արգելել օդապարիկներից նետելի զործիքներով կամ սորա նման ուրիշ եղանակով օգտուելը:

նականներ, քաղաքական և հասարակական գործիչներ:

Մանաւանդ զօրեղ է այս շարժումն Անգլիայում, որտեղ նկատուում է եռանդուն և անընդհատ պրոպագանդա ոչ միայն օրըստօրէ բազմացող ընկերութիւնների կողմից, այլ և մամուլի մէջ, որ ժողովրդի տրամադրութեան ճիշտ յայտարարն է հանդիսանում այս երկրում: Պատերազմի դէմ խիստ արշաւանք են սկսել մի շարք լուրջ պարբերական թերթեր և հանդէսներ, ինչպէս՝ «Manchester Guardian», «Concord», «Observer de Bradford», «Labour Leader», «Echo» և ուրիշ շատերը: Աւե-

4. Արգելել ծովային պատերազմներում գործածել կործանիչ ջրասույզ ականակիր նաւաներ, կամ կործանելու նոյն յատկութիւնն ունեցող այլ գործիքներ: Պարտաւորուել ապագայում չկառուցանել պատերազմական նաւեր, զինուած բաւաններով:

5. Գործադրել ծովային պատերազմներում 1864 թ. ժընևեան դաշնադրութեան կանոնները՝ 1868 թուի լրացուցիչ օրէնքների հիման վերայ:

6. Նոյն օրինակ հիմանց վերայ ընդունել այն նաւերի և մակոյկների չէզոքութիւնը, որոնց յանձնարարուած կըլինի ծովային ճակատամարտների ժամանակ և նոցանից յետոյ խեղդուողների փրկութիւնը:

լորդ չէնք համարում աւելացնել, որ անգլիական ազգին է պատկանում այս գաղափարի ամենաընդարձակ ծաւալով ընդհանրացնելու պատիւը, որով նախանձելի օրինակ է տալիս նա և միւս ազգերին:

Նոյն երեոյթը նկատելի է, այս կամ այն չափով, նաև եւրոպական ցամաքի գրեթէ բոլոր ազգութիւնների մէջ: Փրանսիայում, Հնայելով որ այստեղ միշտ զօրեղ է եղել *շովինիզմը* (թիւ ազգասիրութիւնը), այնուամենայնիւ այս բարձր ձգտումը կազմակերպել է արդէն համակրողների մի ստուար բանակ, բաղկացած յայտնի հեղինակներից և քաղաքական գործիչ-

7. Վերադննել պատերազմական օրէնքների և սովորութիւնների յայտարարութիւնը (déclaration), որը 1874 թուին մշակուած էր Բրիւսսելի համաժողովում և որը մինչև այժմ չէ վաւերացուցած:

8. Ընդունել բարի ծառայութիւնների, միջնորդութեան և կամաւոր իրաւընտիր քննութեան գործադրութեան սկզբունքը յարմար դէպքերում տէրութիւնների զինուած ընդհարումների առաջն առնելու նպատակով, հաւանութիւն կայացնել այս միջոցների գործադրութեան եղանակի վերաբերմամբ և միակերպ ձև հաստատել նոցա գործածութեան համար:

ներից *), որոնք խաղաղութիւնը պահպանելու մէջ են որոնում թէ հայրենիքի հանգստութիւնը, որ խանգարուած է վերջին դէպքերից, թէ առհասարակ քրիստոնեայ աշխարհի բարգաւաճումը: Կարճ միջոցում այստեղ առաջ եկան մի շարք ընկերութիւններ (La société française pour l'arbitrage entre nations; Ligue de la Paix et de la Liberté; La Paix par le droit; Almanach de la paix pour 1899 և այլն), որոնք անսպառ եռանդով առաջ են տանում խաղաղութեան գործը:

Ընդհանուր շարժումից յետ չէ մնում և Իտալիան, որի հիւսիսային քաղաքներից մէկը՝ Տուրինը պէտք է ծառայէ իբրև կեդրոն մի շատ հետաքրքիր ընկերութեան՝ «Ուսանողական միջազգային համաժողովի» (Congrès international des Etudiants): Այս ընկերութեան կազմակերպողները վճռել են հրատարակել իրանց օրգանը, որ կրում է «Corda fratres» — այսինքն «սրտերի եղբայրութիւն» մեծիմաստ վերնագիրը:

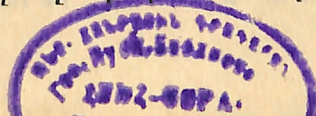
*) Բաւական է առաջ բերել հետեւեալ հեղինակաւոր անունները՝ Իվ. Գիլյօ, Անատոլ Լեոուա — Բոլիէ, Չարլ Բիշէ, Արտուր Դեժարդեն, Գարբիէլ Մօնօ և այլն:

1525-2013
319
4537
41

Խաղաղութեան ընկերութիւնների շղթան անցնում է նաև Զուիցերլայի, Բելգիայի, Դանիայի, Գերմանիայի, Աւստրիայի, Րումինիայի միջով՝ հասնելով մինչև Սկանդինաւեան թերակղզին: Ընդհանուր շարժման մասնակցում են այս բոլոր տեղերում մի շարք յայտնի անձինք, ինչպէս Գէորգ Ստուրճա (Րումինիա), Պետտենկոֆեր, Փօսս (Միւնխէն), պետական ժողովների պատգամաւորներ, եպիսկոպոսներ, սենատորներ, բարձր դասակարգի կանայք: Ի միջի այլոց, Աւստրիայում մեծ հռչակ ունի Բարոնեսսա Զուտտներ՝ «Die Waffen nieder» («ի բաց զզէս») հանդիսի հրատարակչուհին:

Ով հետևել է վերջին քաղաքական անցքերին, պէտք է լաւ յիշէ, թէ ինչ դժուարութիւնների հանդիպեց ամերիկական մեծ հասարակապետութիւնը, նախ քան Սպանիային պատերազմ յայտարարելը: Խաղաղութեան կոչը, որ շարունակ լսում էր նոյն իսկ թնդանօթների որոտումների միջից, չէ լռում և այժմ, այլ աւելի ահաւոր ոյժ է ստանում բազմամարդ միտինդներում, որոնք մի ժամանակ միաձայն դատապարտեցին թիւրքաց բարբարոսութիւնները:

Յանուն զինաթափութեան մարառում է

վերջապէս մի ընկերութիւն, որ արդէն գրաւել է ընդհանուրի ուշադրութիւնը և որը կոչոււմ է՝ «Կանանց դաշնակցութիւն միջազգային զինաթափութեան համար (Ligue des Femmes pour le désarmement international)».

Եւ ահա խաղաղութեան ձգտումները համախմբուած են, ստանուած պաշտօնական կերպարանք և հեղինակութիւն Հաագի կոնֆերանցիայում, որտեղ գումարուած են այժմ հոլագնտիս գրեթէ բոլոր տէրութիւնների ներկայացուցիչները: Սրբազան գործին տրուած է կանոնաւոր ընթացք, և զարգացած ազգերը սըրտատրոփ սպասում են, որ վերջապէս արդարութիւնը և մարդկային պատիւը կը վերականգնեն, այսպիսով նոր և մեծ ասպարէզ բաց անելով գալոյ դարերին:

Բայց դա գործի դեռ սկիզբն է: Պէտք է յուսալ, որ խաղաղութեան պաշտպանները, մի մեծ եղբայրութիւն դարձած, չեն բաւականաւալ միայն զինուորների թիւը պակասեցնելով, Եւրոպայի անտեսական դրութիւնը բարւոյրելով, այլ և իրանց հզօր հովանու ներքոյ կառնեն այն անտերունչ, հարստահարուած ազգութիւններին, որոնց չէ վիճակուած ապրել և յառաջագիմել քաղաքակրթուած ազգերի շարքում, այլ

հոգալ գոնէ իրանց կեանքը և ընտանեկան պատիւը պաշտպանելու մասին: Երբ մարդկային արժանաւորութիւնն աւելի մեծ կշիռ է ստանում մեր ժամանակները, իսկ ժողովրդի կուլտուրական ձգտումը—գնահատութիւն, միլիթ ընդհանուր մարդկութեան խղճի վերայ ծանր բեռ չի լինիլ զրկել ամենատարրական մարդկային իրաւունքներից այն քրիստոնեայ ազգութիւնների, որոնք դատապարտուած են քրիստոնէութիւնը հալածողների լծի տակ ապրել և որոնք ձեռք են կառկաւում իրանց զօրեղ եղբայրներին՝ ալաչելով պարգեւել իրանց կեանքի իրաւունք:

Այստեղ ևս թափառական փրկիսոփայութիւնը ճգնում է արդարացիել մարդկանց անտարբերութիւնը դէպի օտար ազգերի տառապանքը «քաղաքական» անխուսափելի պատճառներով: Այս բառը, որ ունէր աղնիւ նշանակութիւն հին յոյնի բերանում, մեր ժամանակ իւր մէջ պարունակում է ոչ այնքան բարձր ձգտումներ, կարծես հեգնելով մեր բարքերը և այն ևս ամենամեծ գիւտերի, մարդկային մտքի սքանչելի ճոխութեան դարում: Զբաղուել «քաղաքական» խնդիրներով, այսինքն դատել տէրութեան վիճակի և միջազգային փոխադարձ յարաբերու-

թիւնները մասին հայրենասիրութեան գործ էր Աթենացու կամ Սպարտացու համար. «քաղաքագէտ» լինել զէպի միւս անհատները մեր ժամանակ հաւասար է իմաստութեան ծայրագոյն աստիճանին, ե այդ ձգտումը նոր սերնդի զարգացման գլխաւոր դեկն է կազմում: Յարմարուել շրջապատող պայմաններին, օգտուել մէկի թուլութեամբ, միւսի լեկտեամտութեամբ, ծածկել իւր հոգու ոչնչութիւնը և խարդախութիւնը մի շարք փքուն բառերի և «գիպլօմատի» նուրբ վարմունքի գիմակի տակ, մաքառել, որտեղ հարկաւոր է, յանուն բարձր ճշմարտութիւնների, բնաւ չճանաչելով նոցա իրան մէջ, միշտ և ամեն տեղ պտրելով իւր անճնական շահերը—ահա ճարպիկ «քաղաքագէտի» գործունէութիւնը, որ ցաւօք շատ անգամ ամենաբարձր պաշտօնների է հասնում: Կրօնը, հոգու ալիւ ձգտումները, անկեղծ բարեկամութիւնը, սէրը—դատարկ հնչիւններ են «քաղաքագէտի» համար. նորա բոլոր մտքի ոյժերը, ցանկութիւնները, ամբողջ նորա գոյութիւնը կեդրոնացած են նորա «ես»-ի մէջ, որ արտաքսում է նորանից այն ամենը, ինչ որ զարգարում և պսակում է մարդուս: «Հերոսութեան», ինքնագոհութեան վեհ գործքերը մերձաւորին փրկե-

լու համար նորա տեսակէտով մարդկային յիմարութեան և կարճամտութեան արգասիքն են (չէ որ նորա «օտարի» օգտին են ծառայում), իսկ նա ինքը, իմաստնից իմաստունը, բոլորովին զոհ է մնում իրանից, իւր երջանկութիւնը շատ անգամ հիմնելով ուրիշի անբախտութեան վերայ: «Քաղաքագէտ» մարդը, տեսնելով, որ ուժեղը թոյլին ծեծում է, օգնում է առաջնին, թէպէտև լինի նա մեղաւոր, եթէ նորանից սպասելիք ունի:

Գրականութիւնը միշտ եղել է և կըլինի մարդկային կեանքի աչքի ընկնող երևոյթների ճիշտ հայելին և թանկագին յիշատակարանը պատմութեան որոշ շրջանում: Այն գարշելի երևոյթները, որ նկատելի են ժամանակակից գրականութեան մէջ, իրաւամբ կարող էին տեղիք տալ մարդկային ցեղի մասին ամենաստոր գաղափարը կազմելու, եթէ նորա բարեբախտաբար չլինէին բացառիկ և բթացած մտքի արգասիք: Մի քանի հեղինակներ—և լուրջ հեղինակներ—առանց քաջուելու սկսում են քարոզել մարդու զգացմունքների լիովին անսանձութիւնը և ամենաբարձր իդէալ համարել հսականութիւնը, որ ոչ մի բարոյական օրէնքներով չէ զսպուած, պնդելով թէ սա է

ամեն մի անհատի ձգտումների ամենախելօք
և վերջին նպատակը: Ո՞ւմ արդեօք յայտնի
չեն Մ. Զտիրների, Փր. Նիցչէի, Յ. Իբսենի
անունները, որոնք ստեղծել են մի ամբողջ
գրականութիւն, նուիրելով իրանց գրչի բոլոր
հանճարը *անճնաւորութեան* պաշտամունքին
և բացէ ի բաց հրաժարուելով տեսնել մար-
դուս մէջ որ և է բարոյական սկզբունք: «Իմ
ինքնագոհութիւնը», ասում է այս հռչակաւոր
իմաստուններից առաջինը, «խանգարում և
թունաւորում է նորանով միայն, որ ես ինձ
պարտական եմ համարում այս կամ այն անե-
լու, որ ես անհրաժեշտ եմ տեսնում ուրիշին
որ և է ծառայութիւն մատուցանելու, որ ես
ինձ երբեմն կոչուած եմ համարում ուրիշների
համար մի բան գոհելու կամ մի բանից հրա-
ժարուելու յօգուտ նոցա» *): Խորին փիլիսո-
փայութիւնը այս «մտքի մշակներին» հասցնում
է այնտեղ, մինչ նորա ժխտում են ոչ միայն
որ և է օրէնքներ, որոնք անհրաժեշտ են մարդ-
կանց փոխադարձ յարաբերութիւնների համար,
այլ ճշմարտութիւնների գոյութիւնն իսկ: «Ճշ-
մարտութիւնները», ասում է Զտիրները, «միայն
նախադասութիւններ («ֆրագներ») են, ոճեր,

*) «Միայնակը և նորա սեպհականութիւնը»:

բառեր: Այսպէս թէ այնպէս կապուած, այս-
պէս թէ այնպէս դասաւորուած և միացած
նորա տալիս են այն, ինչ որ կոչում են տրամա-
բանութիւն, գիտութիւն, փիլիսոփայութիւն»:
Միւս տխրահռչակ իմաստունը՝ Փր. Նիցչէ՝ ա-
ւելի ևս խորը գնալով, մի մեծ գիւտ է անում,
պնդելով, որ ազատ մարդու համար կատա-
րեալ բերկրանք է անգլութիւն գործել: «Հա-
ճելի է գուարճանալ չարչարանքի տեսարանով»,
բացականչում է նա, բայց առաւել ևս հաճելի
է ուրիշներին չարչարել: Մնում է այս պատ-
կառելի փիլիսոփայի ձեռքը տալ դանակ, որ
խրէ նորան առաջին պատահողի կուրծքը և
հրճուի նորա մահուան կոխը տեսնելով: Երևի,
Ներոնի ոգին կրկին յարութիւն է առնում մեր
ժամանակ, թէպէտ Գրչով զինուած, որպէս
զի մի անգամ ևս զարհուրեցնէ մարդկային
ցեղը իւր գազանային այլանդակութեամբ:

Արդէն ակնյայտ է, թէ ռթան բարձր
պէտք է լինի այսպիսի «քաղաքագէտի» հա-
յեացքը մարդկանց ընկերութեան վերայ, որոնք
մերձենում են միմեանց հետ փոխադարձ բա-
րօրութեան համար. նորա նորա աչքում միայն
հասարակ գործիչներ են հանդիսանում իւր
ընտրած նպատակներին ծառայեցնելու համար:

Եւ յիրաւի, ինչ «հաշիւ» է «եսասէր» մարդու համար մտնել նոցա դրութեան մէջ, աջակցել նոցա վիճակը բարւոքելու, մխիթարել վշտի ժամանակ, օգնել նեղութեան մէջ՝ նա մերձեւում է նոցա հետ միայն այնչափ, որչափ որ պահանջում են նորա անձնական շահերը: Նորա մէջ խօսում է միշտ խելքի ստորին աստիճանը, խեղդելով սրտի մաքուր ձայնը. անասնական «ես»-ը ծածկում և վաղում է նորա հոգու բոլոր լուսաւոր կողմերը:

Այնպիսի է, ամեն մի անհատին յատուկ է իւր կեանքի պայմանները բարւոքելու, քանի որ աշխարհս լայն ասպարէզ է բաց անում մարդկութեան մեծ ընտանիքին, բոլորին հաւասարապէս առաջարկելով իւր ճոխ բարիքը վայելելու: Այս ձգտումը միևնոյն ժամանակ ընա/հան է, քանի որ մարդս զգում է իրան հոգեղէն արարած, որ բաղկացած է մտից և արիւնից, իւր սրտչ ֆիզիքական պահանջներով, սաստիկ զարգացած նեարդային համակարգութեամբ (système), որ մարդուս մարմնին որոշ զգացմունքներ է մատակարարում: Հարկաւ խելքը—մեծ և հզօր գէնք է հանդիսանում մարդուս ձեռքում կեանքի միջոցներ պտրելիս: Այսպէս ուրեմն եսականութիւնը

(égoïsme) — բնական և ամենահասկանալի զգացմունքն է, որ ապրում է ամեն մի անհատի մէջ և մեռնում նորա հետ միասին. չէ որ բոլոր երեխաները — մեծ եսասէրներ են: Բայց միթէ սորանումն է միայն մարդուս գոյութեան բոլոր խորհուրդը: Սահմանափակում է արդեօք նորա կոչումը միայն իւր մարմնի ֆիզիքական պահանջներին զոհացում տալով, իրան «կշտացնելով»: Մեծ զանազանութիւն նա չէր գնէ իւր և անասունի մէջ, եթէ իւր վերայ նայէր միայն այդ ստոր տեսակէտով: *Ընտանիքի, հասարակութեան, տէրութեան* գոյութիւնը ամենագեղեցիկ ապացոյցն է, որ մարդիկ ձգտում են հաշտեցնել իրանց շահերը ընդհանուր օգտի համար: Սա միայն բնական դրգումն չէ (որ նկատելի է անասունների մէջ), այլ և հոգեւոր փոխադարձ հակումն, որ բարձրացնում և ազնուացնում է մարդուս բնութիւնը: Ուրեմն այս վեհ, հոգեւոր աղբիւրը, որ անվերջ բլխում է մարդուս մէջ, ծնում է բարոյական պարտականութեան գաղափարը, որով նա կապւում է իւր ընտանիքի, ապա հասարակութեան և վերջապէս տէրութեան հետ:

Բայց այս իդէալները դեռ հին աշխարհին

էին պատկանում, երբ մարդկային արժանաւորութիւնը դեռ չէր ճանաչուած, երբ յաղթուած ազգերը ստրկութեան էին դատապարտուած. իսկ նոր աշխարհին վիճակուել էր ունենալ այն Աստուածային առաջնորդը, որ ձուլեց և բարոյապէս վերանորոգեց մարդկային ցեղը իւր սքանչելի ուսմամբ: Նա խորտակեց ազգային նախապաշարմունքների պատնէշները, քարոզելով մարդկանց սիրել միմեանց ոչ իբրև իւր ընտանիքի, իւր հասարակութեան, իւր ազգի անդամին, այլ իբրև իրան նմանին և հաւասարին:

Եթէ քրիստոնէութիւնը խաչուեցաւ իւր ծննդատեղում, հալածուեցաւ բարբարոս ազգերից, սխալ մեկնութիւն ստացաւ միջին դարերում, այժմ գոնէ պէտք է վերջապէս բազմի իւր գահի վերայ և արդար դատաստանը անէ: Բայց տես թէ «քաղաքականութիւնը» այսինքն «հաշիւը» ինչ տեսակ չարիք է առաջ բերում զանազան ազգերի, ոչ միայն անհատների, յարաբերութիւնների մէջ: Յանուն քաղաքականութեան յայտարարում է պատերազմ, և հարիւր հազարաւոր մարդիկ զոհ են գնում անմեղ տեղը. յանուն քաղաքականութեան հզօր ազգերը սառնասրտութեամբ նայում են, թէ ինչպէս

թոյլ, անպաշտպան ազգերն արեան մէջ լողում են և ջնջւում երկրի երեսից: Բայց ազգային զգացմունքը բռնկում է, յուզումն խփոյն տալով երկրի մի ծայրից միւսը, երբ լուր է ստացւում ցեղակցին օտար տէրութեան մէջ հասուցած անպատուութեան մասին՝ շտապով շարւում են ապա դօրքերը, փողփողում դրօշակները և ժողովրդի բուռն աղաղակները թնդեցնում են օդը, իսկ ծովի ալիքները ծրփում խրոխտ զրահակիրների ծանրութեան տակ:

Ո՛ւր է տանում այս մրցումը: Հրաշալի արձան կանգնեցնելով մարդկային մտքի զարգացման՝ գիտութեան, գրականութեան, արուեստի, հասարակական կեանքի ասպարէզներում, միևնոյն ժամանակ ազգերի յարաբերութիւնների մէջ ստեղծում է նա այնպիսի խռչնդոսներ, որոնք յետ են մղում պատմութեան անիւր: Նայեցէք մեր ժամանակի գործարաններին և արհեստանոցներին, որոնց մէջ մարդկային հնարագէտ խելքը կատարելագործում է ամենայն տեսակ գործիքներ՝ մարդկային ցեղը ոչնչացնելու համար՝ ձուլւում են ահագին թնդանօթներ, անհամար քանակութեամբ պատրաստւում հեռաձիգ հրացաններ, անծուխ, անձայն վառօդ,

դինամիտ, մելինիտ և այդպէս հազար ու մի անուններով պայթիչ նիւթեր, մէկը միւսից աւելի սոսկալի և կործանիչ։ Ծովերն ամենուրեք ծածկուած են այս այն կողմ ընթացող դրահով պատած պատերազմական նաւերով, որոնք ընդունակ են մի քանի ժամում ամբողջ ծովեզրեայ քաղաքներ փլատակ դարձնելու։

Նայեցէք Եւրոպայի մատաղ սերնդի կրթութեան, որ դեռ մանկութիւնից սովորեցնում են սիրել միայն այն, ինչ որ հարազատ է, և ատել այն ամենն, ինչ որ օտար է, պարծենալով իրանց նախնիքներով, որոնք միշտ էլ չեն եղել կուտուրական ձգտումներով ոգևորուած, այլ շատ անգամ թաթախուած մարդկային արեան մէջ։

Նայեցէք ժամանակակից բիւրաւոր պարբերական հրատարակութիւններին, որոնք յանուն հայրենասիրութեան ատելութիւն են սերմանում ժողովրդի մէջ դէպի տարբեր կրօն, տարբեր լեզու ունեցող ազգերը։

Բազմաթիւ են այնպիսի թերթեր, որոնք հաղորդում են հարուստ տեղեկութիւններ սեպհական հայրենիքի մասին, բայց խիստ հազուադիւր այնպիսիները, որոնք մասնագիտաբար ծանօթացնէին օտար ազգերի կեանքի և բարքերի հետ։

Բազմաթիւ են այնպիսի հոգևոր պաշտօնեաներ, որոնք ամենայն ճշտութեամբ, մինչև անգամ մանրամասնութեամբ կատարում են իրանց պաշտօնը սուրբ սեղանի առաջ, բայց քանի՜ են այնպիսիները, որոնք քարոզում են ժողովրդին յարգել օտարների հաւատը, այն ազգերի, որոնք գնում են իրանց հայրերի շաւղով և կրում իրանց վերայ պատմութեան կրօնը։

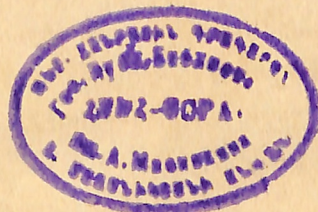
Մենք, լուսաւոր ազգերս, ունենք եկեղեցիներ, պատկերներ, ոսկեգօծ սրբազան անօթներ, բայց մեր մէջ չենք կրում ճշմարիտ հաւատ դէպի մարդկային արժանաւորութիւնը։ Մենք մաքրում ենք մեր հոգին ալօթքով, պասով, սուրբ գրքերի ընթերցանութեամբ, բայց սրտատրոփ ուրախութեամբ ականջ ենք դնում թնդանօթների որոտին, յալթուածների յուսահատական ճշին կամ կոյր ենք ձևանում հազարաւոր մերկ, անտուն քրիստոնեայ եղբայրների վէրքերը տեսնելիս, որոնք զոհ են գնում անօրէնների բարբարոսութեանը։

Ահա թէ ինչո՞ւ բոլոր բարիքներից աւելի խաղաղութիւն է կտակում վախճանող դարն ապագայ սերնդին, որի վերայ ծանրացած է նորա գրօշակը բարձրացնելու բարոյական

պարտքը: Եւ այդ սերունդն ունի իւր անսխալ առաջնորդը: Արդէն ժամանակ է, որ քրիստոնէութիւնը հասկացուի ոչ իբրեւ լոկ ձեականութիւն, եկեղեցական պաշտամունք, ազօթք և ծնրագրութիւն, այլ իբրեւ աշխարհը բարոյացէս նորոգող մի գորութիւն, որի կոչումն է ջնջել կամ աշխատել ջնջել տեսանելի չարիքը, ներդաշնակութիւն մտցնել մեր յարաբերութիւնների մէջ և ի մի համախմբել մարդկային ցեղը՝ մի բուռն ձգտումով դէպի առաքինութիւն: Քրիստոնէական ուսումը, լինելով եւրոպական քաղաքակրթութեան գլխաւոր հիմքերից մէկը, այժմ լայն ճանապարհ է ցոյց տալիս պատմութեանը՝ դէպի աւելի բարւոք ժամանակներ, դէպի համաշխարհային խաղաղ բարգաւաճում: Ծշմարիտ է, այս բարձր տեսութիւնը դժուար իրագործելի է իրականութեան մէջ, բայց բաւականանալ այս պատճառաբանութիւնով՝ նշանակում է յետ կենալ այն իդէալներից, որոնք ազնուացնում են մարդկային բնութիւնը:

Ի՞նչ է գլխաւոր խոչընդոտը՝ ազգային կեղծ հպարտութեան ոգին, սուտ ազգասիրական նախապաշարմունքներ, որոնք կաշկանդում են մարդկային լայն գաղափարները: Երբ նորա

վերանան, վերանայ ցեղական փոխադարձ տեղութիւնը, երբ յանուն մարդկութեան շահերի մեղմանան հզօր ազգերի նեղ-եսական ձրգտումները, այն ժամանակ միայն կրլւէ պատերազմի ահաւոր աղմուկը և անմեղ զոհերի արիւնը չի ողողի եղբայրութեան, արդարութեան և ճշմարտութեան սուրբ սեղանները:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0427184

